

Світлана В. Науменкова
**ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ
ТА ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ**

У статті розкрито економічний зміст фінансової інклюзивності як індикатора доступності фінансових послуг для населення та охарактеризовано сучасні підходи до її вимірювання. Здійснено порівняльний аналіз доступності фінансових послуг для населення України та інших країн світу і визначено перелік регуляторних заходів щодо усунення цінових і нецінових бар'єрів та захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг.

Ключові слова: ринок фінансових послуг; фінансова інклюзивність; захист прав споживачів.

Рис. 1. Табл. 1. Літ. 11.

Светлана В. Науменкова
**ФИНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИВНОСТЬ: ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
СОДЕРЖАНИЕ И ПОДХОДЫ К ИЗМЕРЕНИЮ**

В статье раскрыто экономическое содержание финансовой инклюзивности как индикатора доступности финансовых услуг населению и охарактеризованы современные подходы к ее измерению. Осуществлен сравнительный анализ доступности финансовых услуг для населения Украины и других стран мира, а также определен перечень регуляторных мер по устранению ценовых и неценовых барьеров и защиты прав потребителей на рынке финансовых услуг в Украине.

Ключевые слова: рынок финансовых услуг; финансовая инклюзивность; защита прав потребителей.

Svitlana V. Naumenkova¹
**FINANCIAL INCLUSIVITY: ECONOMIC CONTENTS
AND THE APPROACHES TO ITS ASSESSMENT**

The article explains the notion of financial inclusivity as an indicator of access to financial services and considers the existing approaches to its assessment. A comparative research on access to financial services to population in Ukraine and other countries has been carried out suggesting regulatory actions to remove price and nonprice barriers and recommending measures for consumer protection regulation in Ukraine.

Keywords: financial services market; financial inclusivity; consumer rights protection.

JEL codes: G02; G21; G28.

Постановка проблеми. Найважливішими характеристиками розвитку фінансової системи, які базуються на результатах спільних рішень G20 та знаходяться під особливою увагою національних регуляторів, є такі: фінансова стабільність, захист прав споживачів, попередження злочинних дій у фінансовій сфері та фінансова доступність. Проблеми фінансової інклюзивності, або фінансової доступності, в Україні потребують особливої уваги. Економічна криза посилила фінансову розбалансованість, прискорила процеси дерегулювання та тінізації економіки, обмежила доступ населення до базових фінансових послуг, що суттєво знижує можливості заощадження, посилює процеси тезаврації та депривації в умовах ліквідації великої кількості банків та зниження довіри до фінансової системи в цілому.

¹ Kyiv Taras Shevchenko National University, Ukraine.

Фінансова інклюзивність має не лише фінансову, але й соціальну спрямованість, коли частина населення через «фінансову виключність» фактично позбавлена можливостей для саморозвитку та забезпечення належної якості життя. Аналіз значень індикаторів фінансової інклюзивності дозволяє виокремити групи населення, не охоплені фінансовими послугами, за територіальною, віковою ознаками, рівнем освіти та іншим поділом, що є вкрай важливим для формування та проведення реформ у фінансовому секторі в сучасних економічних умовах в Україні, посилення захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг, попередження виникнення соціальних конфліктів та соціальної напруги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі проблема фінансової інклюзивності ґрунтовно не досліджувалася, хоча термін «інклюзивність» у значенні «обмеженість» використовується достатньо широко та має різне забарвлення: соціологічне, політичне, юридичне та ін. Увага до цього питання виникла з розробки Загальних принципів захисту прав споживачів фінансових послуг, схвалених міністрами фінансів та головами центральних банків країн «Великої двадцятки» 14–15 жовтня 2011 р. [11]. Підвищення доступності фінансових послуг в наш час є однією з найбільш актуальних економічних проблем, яка знаходиться під постійною увагою міжнародних організацій – ОЕСР, Світового банку, МВФ, Базельського комітету з питань банківського нагляду, Ради з фінансової стабільності та ін. Проблеми фінансової інклюзивності знайшли відображення в офіційних документах міжнародних фінансових установ, так і в роботах зарубіжних науковців, таких, як: Т. Бек [3], Л. Брікс [4], А. Деміргук-Кунт [3; 7], К. Елліс [5], Т. Ехбек [6], Л. Клаппер [7], А. Кумар [5], К. МакКі [4], С. Рутледж [10], Н. Холл [6], П. Хонокан [3], А. Чідзеро [5] та ін.

Ціла низка питань щодо усунення впливу цінових та нецінових бар'єрів доступу широких верств населення до базових фінансових послуг в Україні залишаються не дослідженими. Потребують уваги питання організації обстеження доступності базових фінансових послуг в окремих регіонах України, запровадження моніторингу за тарифами на базові фінансові послуги та посилення вимог щодо захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг.

Мета дослідження полягає в розкритті економічного змісту поняття фінансової інклюзивності, аналізу доступності базових фінансових послуг для населення в Україні порівняно з іншими країнами та формулювання першочергових завдань для відновлення збалансованого функціонування вітчизняного ринку фінансових послуг на принципах відповідального фінансування.

Основні результати дослідження. Відстеження змін у рівні фінансової інклюзивності за розгорнутим переліком кількісних та якісних показників регулярно здійснюється Світовим банком, МВФ, Альянсом за фінансову доступність (Alliance for Financial Inclusion – AFI), а також національними регуляторами майже 50 країн світу. AFI є мережею, яка об'єднує фінансових регуляторів з понад 60 країн світу і є членом Глобального партнерства за фінансову доступність (Global Partnership for Financial Inclusion – GPFII) – структури, створеної з ініціативи G20 для підтримки реформ у сфері фінансової доступності, яку здійснюють країни, члени «двадцятки». Широкомасштаб-

не обстеження рівня охоплення населення базовими фінансовими послугами було здійснено в 2011 р. компанією "Gallup, Inc." на основі опитування 150 тис. респондентів зі 148 країн світу. Опитування дозволило отримати інформацію про те, як населення в різних країнах світу заощаджує, позичає, здійснює платежі та управляє ризиками [8].

Зауважимо, що фінансова інклюзивність характеризує рівень доступності базових фінансових послуг для більшості населення. Слід насамперед підкреслити, що йдеться про доступність для дорослого населення країни базових фінансових послуг, до яких, за підходами Світового банку, віднесено такі: грошові перекази та платежі, послуги із заощадження, кредитування, страхові послуги. Розкриття економічного змісту цього показника пов'язане з такими поняттями, як фінансове охоплення та фінансове виключення.

Фінансове охоплення (financial inclusion) – доступ споживачів до базових фінансових послуг, що базується на відсутності різного роду перешкод (цінових та нецінових) щодо їх отримання. Протилежним до нього за змістом є показник фінансового витіснення (виключення). *Фінансове виключення (витіснення) (financial exclusion)* – унеможливлення доступу споживачів – громадян тієї чи іншої країни, до базових фінансових послуг, які відповідають їх потребам, через наявність різного роду перешкод та ускладнень (цінових і нецінових), що відвертає цих громадян від нормального соціального життя у суспільстві, до якого вони належать [9].

Оцінювання рівня фінансової інклюзивності здійснюється на основі попереднього анкетування населення за встановленим переліком з 18 запитань. Узагальнення отриманих результатів обстеження здійснюється з застосуванням переліку індикаторів, які умовно поділено на 2 групи.

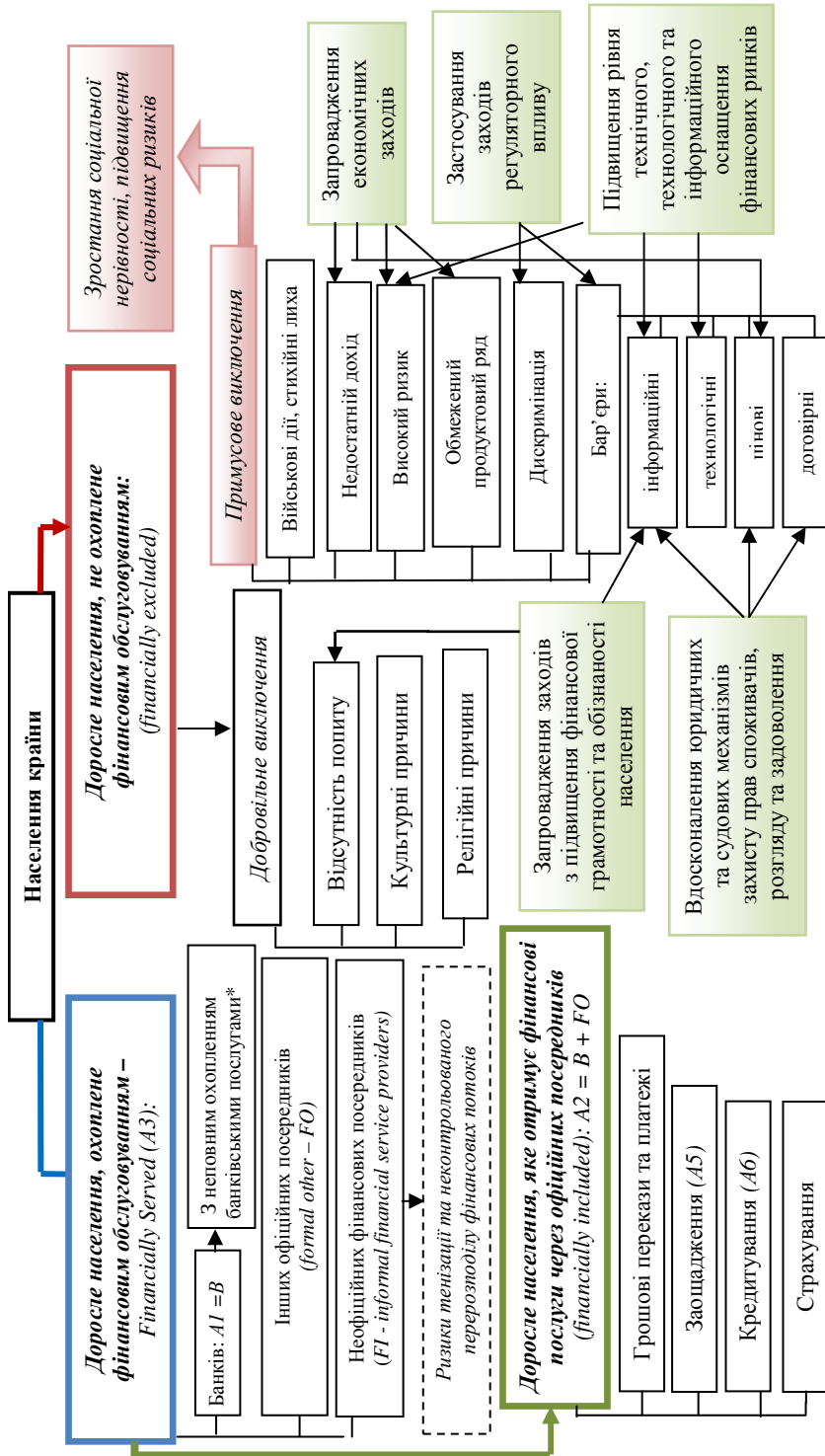
До першої групи віднесено індикатори A1, A2 та A3, які характеризують ту частку дорослого населення країни, яка отримує фінансові послуги через офіційних та неофіційних фінансових посередників, а саме: через банки та банківські установи (B); за допомогою інших небанківських фінансових посередників (FO); через неофіційних фінансових провайдерів (FI). Співставність зазначених показників є такою [5]:

$A1 = B$ – частка дорослого населення, охоплена банківським обслуговуванням;

$A2 = B + FO$ – частка дорослого населення, охоплена послугами офіційних фінансових посередників;

$A3 = B + FO + FI$ – частка дорослого населення, охоплена фінансовим обслуговуванням.

Та частина дорослого населення, яка не отримує фінансових послуг взагалі, знаходиться поза фінансовим обслуговуванням, тобто не має доступу до фінансових послуг. Фінансове виключення може бути спричинено існуванням тих чи інших бар'єрів, основні з яких представлено на рис. 1. Отже, важливим завданням збалансованого розвитку фінансового ринку є виявлення та усунення можливих перешкод для отримання споживачами фінансових послуг, мінімізація обсягів неконтрольованого перерозподілу фінансових потоків через неофіційних фінансових посередників.

* Особи, які мають офіційні банківські рахунки, але використовують для заощадження грошей інші методи.

Рис. 1. Поділ населення за охопленням фінансовим обслуговуванням, авторська розробка

Друга група індикаторів характеризує частку дорослого населення, яка скористалася базовими видами фінансових послуг, до переліку яких віднесено такі: А4 – грошові перекази та платежі (частка дорослого населення, яка регулярно отримує гроші, використовуючи офіційні фінансові інструменти); А5 – заощадження (частка дорослого населення, яка тримає гроші в офіційних фінансових інструментах для збереження або накопичення); А6 – кредитування (частка дорослого населення, яка отримала або має непогашену офіційну позику або кредитні кошти). До переліку індикаторів також додаються такі, які дозволяють сформувавши уяву про можливості доступу до фінансових послуг тієї частки дорослого населення, яке віднесено до квінтиля найбільш вразливих за рівнем доходів (S1) та частки населення з прямим або непрямим (через інших членів родини) доступом до фінансових послуг (S2).

Зауважимо, що близький за спрямованістю до показника фінансової інклюзивності (фінансового охоплення) є показник доступу до фінансів (financial access), розрахунок якого здійснювався щорічно протягом 2009–2012 рр. на Всесвітньому економічному форумі у Давосі при визначенні індексу фінансового розвитку (The Financial Development Index). У цілому, рейтинг України за рівнем доступу до фінансів в оцінках Давоського форуму суттєво погіршився, а загальне місце України у рейтингу протягом 2009–2012 рр. понизилося з 46-ої до 56-ої позиції серед 62 країн світу [2, 22].

Як свідчать наведені у табл. 1 дані, в Україні 41% респондентів мають рахунки у фінансових установах. Для жінок цей показник становить 39% і є вкрай низьким порівняно з рівнем фінансової захищеності жінок у країнах ЄС, серед яких частка тих, хто має офіційні рахунки, коливається в межах 60–90%. А найвищим для жінок у країнах ЄС цей показник є у Фінляндії – 100%. Лише 5% дорослого населення України заощаджувало протягом минулого року, використовуючи офіційні рахунки. Для порівняння зазначимо, що в таких країнах, як Австрія, Данія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, США, Фінляндія, Франція, Швеція більше половини дорослого населення заощаджують, використовуючи офіційні (як правило, банківські) рахунки. Через скорочення доходів і високий рівень боргового навантаження лише 8% населення скористалося новими позиками, в той час як 37% наших громадян позичає в родини або друзів.

Фінансова криза вкрай негативно позначилася на привабливості іпотеки, про що свідчить низький рівень охоплення іпотечними послугами нових споживачів – 1%. На жаль, нерозвиненість медичного страхування та брак коштів обумовили низький рівень охоплення населення України послугами з медичного страхування, який дорівнює 2% [2].

Стрімке зростання кількості банкоматів, активний розвиток банківських послуг на основі використання платіжних карток свідчать про формування сучасної платіжної інфраструктури в багатьох країнах світу, в т.ч. в Україні.

Слід відмітити, що інституційні зміни, які відбуваються у вітчизняному банківському секторі, обмежили спектр основних видів фінансових послуг для широких верств населення, насамперед, у сільській місцевості. Так, кількість філій комерційних банків на 1000 кв. км території країни скоротилася більш ніж втричі – з 2,59 у 2004 р. до 0,72 у 2012 році. Слід також зауважити,

Таблиця 1. Показники охоплення дорослого населення базовими фінансовими послугами в Україні, країнах ЄС та США у 2012 році*

Країни	Платежі та розрахунки				Заощадження, кредитування та страхування				Охоплення населення індивідуальним медичним страхуванням, %		
	Частка осіб, які мають рахунки у офіційних фінансових установах, % від загальної кількості:		Частка населення, яке здійснювало мобільні платежі, %		Частка населення, яке заощаджувало протягом року, використовуючи:		Частка населення, яке використовувало платіжні карти, %			Охоплення населення іпотечною, %	
	дорослого населення	населення, яке віднесено до квітятих найбільш за рівнем доходів	жінок	Частка населення, яке заощаджувало протягом року, використовуючи: офіційні рахунки, %	методи товарного накопичення, %	офіційних фінансових установ, %	родини або друзів, %				
Україна	41	21	39	12	5	2	8	37	19	1	2
Австрія	97	93	97	-	52	13	8	6	39	25	-
Бельгія	96	92	97	-	43	4	11	5	54	33	-
Болгарія	53	29	55	1	5	0	8	22	10	2	4
Велика Британія	97	97	98	-	44	5	12	14	52	31	-
Греція	78	75	76	-	20	1	8	20	17	6	-
Данія	100	99	99	-	57	4	19	12	45	47	-
Естонія	97	94	97	-	29	5	8	25	30	16	-
Ірландія	94	88	92	-	51	9	16	11	56	32	-
Іспанія	93	91	92	-	35	2	11	12	42	32	-
Італія	71	61	64	-	15	1	5	3	311	10	-
Кіпр	85	76	83	-	30	4	27	12	46	23	-
Латвія	90	82	92	4	13	2	7	19	20	8	7
Литва	74	66	76	2	20	4	6	25	13	6	15
Люксембург	95	97	95	-	52	8	17	6	72	34	-

Закінчення табл. 1

Країни	Платежі та розрахунки				Заощадження, кредитування та страхування				Охоплення населення індивідуальним медичним страхуванням, %		
	Частка осіб, які мають рахунки у офіційних фінансових установах, % від загальної кількості:		Частка населення, яке здійснювало мобільні платежі, %		Частка населення, яке заощаджувало протягом року, використовуючи:		Частка населення, яке використовувало платіжні карти, %			Охоплення населення іпотечною, %	
	дорослого населення	віднесено до квітятили найбільш за рівнем доходів жінок	офіційні рахунки, %	методи товарного накопичення, %	офіційних фінансових установ, %	родни або друзів, %					
Мальта	95	93	94	-	45	3	10	5	53	18	-
Нідерланди	99	98	98	-	58	4	13	7	41	40	-
Німеччина	98	97	99	-	55	4	13	9	36	21	-
Польща	70	60	68	-	18	1	10	13	18	3	-
Португалія	81	64	78	-	26	2	8	7	30	23	-
Румунія	45	25	41	1	9	0	8	18	12	4	6
Словаччина	80	66	79	-	37	2	11	18	20	7	-
Словенія	97	92	98	-	29	6	13	13	39	10	-
США	88	74	84	-	50	6	20	17	62	31	-
Угорщина	73	58	73	-	17	2	9	10	15	13	-
Фінляндія	100	99	100	-	56	1	24	15	64	30	-
Франція	97	96	97	-	50	8	19	5	38	27	-
Хорватія	88	75	87	-	12	2	14	20	35	4	-
Чехія	81	70	81	-	35	1	9	18	26	8	-
Швеція	99	99	99	-	64	6	23	12	54	54	-

* складено за даними [5].

що за значенням цього показника Україна знаходиться на рівні найбідніших країн світу [2; 8].

Також привертає увагу існуючий розрив між часткою респондентів, яка має доступ до банківського рахунку та відсотком респондентів, які використовують офіційні рахунки для здійснення заощаджень, відповідно 41% та 5% (табл. 1). Отже, використання карток гальмується через недовіру до банківських установ та низькі норми накопичення та заощадження, що свідчить про поступове відсторонення банківських установ від акумулювання заощаджень населення, що суттєво знижує ефективність банківського передавального механізму.

На думку експертів Світового банку, до основних факторів, які впливають на рівень охоплення населення фінансовими послугами, слід віднести такі: вартість; відсутність довіри; віддаленість фінансових установ; вимоги щодо надання документів. За результатами експертного опитування, у 2008 р. в Україні під час масового вилучення вкладів 55% респондентів, які не мали банківського рахунка, визнали відсутність довіри основним стримуючим фактором [8].

На нашу думку, в сучасних умовах першочерговою проблемою для України є підвищення рівня охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, а також розширення переліку та покращення якості надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ.

Враховуючи результати зарубіжної регуляторної практики, заслуговує на увагу питання щодо організації системного обстеження ринку для визначення збалансованості попиту та пропозиції на фінансові послуги та їх доступності для широких верств населення, а також запровадження системи регуляторних заходів для усунення існуючих бар'єрів доступу населення до базових фінансових послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для підвищення ефективності акумулювання коштів банківською системою та поступового гальмування процесів тезаврації та фінансової деривації, а також забезпечення доступу населення до фінансових послуг доцільно запровадити такі заходи:

- розробити перелік завдань для організації обстеження фінансової інклюзивності та оцінювання територіальної та технологічної доступності населення України до базових фінансових послуг;
- виокремити адміністративно-територіальні одиниці з найбільшою та найменшою щільністю точок доступу населення до фінансових послуг;
- визначити наявність цінових та нецінових бар'єрів фінансовим послугам та граничну вартість фінансових послуг, середній розмір платежу за фінансові послуги, які надаються через банківських та платіжних агентів;
- оптимізувати інфраструктуру ринку фінансових послуг, у т.ч. структуру пунктів обслуговування споживачів фінансових послуг та електронних пунктів самообслуговування (платіжних терміналів); посилити контроль за посередниками, які використовують механізми дистанційного надання фінансових послуг (мобільний та Інтернет-банкінг), особливо за умов створення мережових структур з надання фінансових послуг (мережевий маркетинг);

- розробити рекомендації щодо оптимізації суб'єктного складу постачальників фінансових послуг на різних сегментах фінансового ринку, які потребують підвищеної уваги до технологічної, операційної та комунікаційної інтеграції, виключаючи можливість регуляторного арбітражу.

1. Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 №867-р // zakon.rada.gov.ua.

2. *Науменкова С.В.* Підвищення доступності фінансових послуг: актуальні питання регуляторної практики // *Фінанси України.* – 2013. – №10. – С. 20–33.

3. *Beck, T., Demirguc-Kunt, A., Honohan, P.* (2009). Access to Financial Services: Measurement, Impact, and Policies. *The World Bank Research Observer*, 24(1) // documents.worldbank.org.

4. *Brix, L., McKee, K.* (2010). Consumer Protection Regulation in Low-Access Environments: Opportunities to Promote Responsible Finance. *Focus Note 60.* Washington. D.C.: CGAP // www.cgap.org.

5. *Chidzero, A., Ellis, K., Kumar, A.* (2006). Indicators of Access to Finance Through Household Level Surveys: Comparisons of Data from Six Countries // info.worldbank.org.

6. *Cull, R., Ehrbeck, T., Holle, N.* (2014). Financial Inclusion and Development: Recent Impact Evidence. *Focus Note 92,* Washington // worldbank.org.

7. *Demirguc-Kunt, A., Klapper, L.* (2012). Measuring Financial Inclusion: The Global Findex Database // www-wds.worldbank.org.

8. Global Findex // www.econ.worldbank.org.

9. Good practices for financial inclusion. European Fund for the integration of third-country nationals // www.cespi.it/

10. *Rutledge, S.* (2010). Consumer Protection and Financial Literacy. Lessons from Nine Country Studies // siteresources.worldbank.org.

11. The G20 High-Level Principles on Financial Consumer Protection // www.finrep.kiev.ua.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2014.